

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI

Karol Lutostański – prezes Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej (1924–1939)

Z bogatej działalności naukowo-dydaktycznej i organizacyjnej prof. Karola Lutostańskiego (1880–1939) stosunkowo mniej znana jest jego aktywność w Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej (PKMWI), której prezesował przez 15 lat.

W okresie międzywojennym K. Lutostański pełnił szereg odpowiedzialnych funkcji i stanowisk w Uniwersytecie Warszawskim i poza uczelnią. Będąc profesorem prawa cywilnego od 1919 r., sprawował funkcję sędziego uniwersyteckiego (1919–1923) i dziekana Wydziału Prawa (1929/30, 1932/33, 1934/1935). Angażował się w prace związane z kodyfikacją prawa cywilnego w II Rzeczypospolitej oraz w działalność towarzystw i instytucji naukowych. Od 1919 r. pracował w sekcji cywilnej Komisji Kodyfikacyjnej uczestnicząc w przygotowaniu wielu ustaw. W 1933 r. został jednym z trzech wiceprezydentów Komisji i dyrektorem Departamentu Ustawodawczego Ministerstwa Sprawiedliwości (1933–1937). Ponadto był członkiem Trybunału Kompetencyjnego RP, członkiem-korespondentem Urzędu Ustawodawczego przy Ministerstwie Sprawiedliwości Francji, wiceprezesem Komisji Podręczników Akademickich przy MWRiOP, członkiem Rady Naukowej MSZ i prezesem Towarzystwa Prawniczego w Warszawie. Od 1923 r., jako prezes Kasy im. Mianowskiego, Lutostański przyczynił się do rozwoju jej działalności naukowej i wydawniczej¹. Odegrał też istotną rolę w utworzeniu Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej w 1924 r. i organizacji jej prac.

¹ Zob. Z. Nagórski, *Karol Lutostański*, [w:] *Straty kultury polskiej 1939–1944*, red. A. Ordega i T. Terlecki, t. 2, Glasgow 1945, s. 131–145; idem, *Ludzie mojego czasu*, Paryż 1964, s. 150; E. Muszalski, *Lutostański Karol*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVIII/1, z. 76, Wrocław 1973, s. 158–160.

Powstanie PKMWI wiązało się z działaniami Ligi Narodów na rzecz organizacji i rozwoju międzynarodowej współpracy intelektualnej. Podobnie jak kilkanaście innych „komisji narodowych”, pełniła rolę „łącznika” z Międzynarodową Komisją Współpracy Intelektualnej (Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle – CICI), powołaną 15 maja 1922 r. przez Radę Ligi Narodów. Celem CICI było podjęcie i rozwój międzynarodowej wymiany pomiędzy uniwersytetami, rozwijanie międzynarodowych stosunków naukowych i udoskonalenie prac w dziedzinie bibliografii naukowej. Przewodniczącym Komisji został francuski filozof Henri Bergson, a jego zastępcą Gilbert Murray, filolog klasyczny, profesor Oxfordu. Naukę polską w CICI reprezentowała Maria Skłodowska-Curie. Sekretarzem komisji wybrano Oskara Haleckiego, profesora historii Uniwersytetu Warszawskiego².

Zgodnie z sugestią Marii Skłodowskiej-Curie, na początku 1923 r. Kasa im. Mianowskiego, mająca w Radzie Naukowej reprezentantów „najpoważniejszych instytucji naukowych” w Polsce, przyjęła rolę „łącznika” z CICI³. K. Lutostański, jako prezes Kasy im. Mianowskiego, reprezentował Polskę na istotnym dla organizacji międzynarodowej współpracy intelektualnej posiedzeniu CICI w Paryżu 5–8 grudnia 1923 r.⁴

Podczas obrad z udziałem przedstawicieli 12 „komisji narodowych” zapadły decyzje, które rozszerzały program ich działań. Komisje miały nie tylko „pośredniczyć” między krajowymi instytucjami naukowymi a CICI, ale i współuczestniczyć w badaniach podejmowanych przez CICI na temat kondycji życia intelektualnego w różnych krajach. Były upoważnione do wysyłania do sekretariatu CICI lub bezpośrednio do innych „komisji narodowych” prośb instytucji lub pracowników naukowych o książki i aparaturę naukową, ułatwienia w podróżach dla celów badawczych oraz wymiany profesorów pomiędzy uniwersytetami. „Komisje narodowe” miały stanowić jedyne centra koordynacyjne dla całego kraju. Miały też popularyzować w swych krajach dążenia Ligi Narodów „do koncyliacji wszelkich zadrążeń międzynarodowych na gruncie kultury”⁵.

² Zob. A. M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (1924–1939)*, Łódź 2001, s. 7 i n.

³ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów (dalej BUW OR), Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 30, Pismo okólne Kasy im. Mianowskiego styczeń 1923 r.

⁴ BUW OR, nr akc. 160, t. 31, list O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 23 listopada 1923 r.

⁵ Archives UNESCO, Paryż, SDN.CCI, Procès-verbaux de la troisième session, Genève 5–8 Décembre 1923, Genève, le 1er Janvier 1924.

Spotkanie paryskie stało się bodźcem dla podjęcia zasadniczych decyzji w sprawie organizacji polskiej „komisji narodowej” współpracy intelektualnej. Konsultacje K. Lutostańskiego z władzami Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Krakowie doprowadziły do kompromisu w sprawie powołania PKMWI⁶. Dnia 12 maja 1924 r. odbyło się w Warszawie posiedzenie przedstawicieli Kasy im. Mianowskiego i PAU pod przewodnictwem K. Lutostańskiego⁷. Postanowiono, że komisja składać się będzie z dwóch delegatów PAU i dwóch Kasy im. Mianowskiego, którzy ze swego grona wybiorą prezesa i sekretarza. Zdecydowano poszerzyć skład Komisji o członków-korespondentów ze wszystkich ważniejszych ośrodków życia umysłowego w Polsce „w zasadzie” po dwóch – jednego przedstawiciela nauk humanistycznych i jednego nauk ścisłych. Prezesem Komisji wybrano K. Lutostańskiego⁸. Polska „komisja narodowa” przyjęła oficjalną nazwę – „Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej”. Jej siedzibą był lokal udostępniony przez Kasę im. Mianowskiego w Pałacu Staszica w Warszawie.

W skład PKMWI weszli stali przedstawiciele MSZ i MWRiOP. Zasadniczym celem ministerialnych delegatów było uzgadnianie kierunku działań Komisji, aby odpowiadały one założeniom polityki polskiej wobec Ligi Narodów bądź poszczególnych krajów⁹. Lutostański, współpracujący z obu ministerstwami na innych płaszczyznach, uważał ten stan rzeczy za oczywisty. Od 1926 r. MSZ i MWRiOP finansowały działalność organizacyjną lub doraźne akcje Komisji, ale zazwyczaj były to środki zbyt małe w stosunku do potrzeb. Lutostański co roku zwracał się do obu ministerstw

⁶ J. Piskurewicz, *Prima Inter Pares. Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej*, Kraków 1998, s. 57.

⁷ League of Nations Archives United Nations, Genewa (dalej LNA), SDN 1919–1927, 13C, R. 1063. „Sprawozdanie z posiedzenia Polskiej Komisji Współpracy Intelektualnej”, Warszawa, 12 maja 1924 r. notatka odręczna.

⁸ Skład komisji był następujący: K. Lutostański (prezes), L. Szperl (sekretarz), J. K. Kochanowski, K. Żorawski, (członkowie). Członkami-korespondentami PKMWI zostali profesorowie: O. Halecki, Leon Staniewicz (Warszawa), Franciszek Bujak i Jan Czekanowski (Lwów), Michał Siedlecki, Władysław Semkowicz (Kraków), Zdzisław Krygowski i Bronisław Dembiński (Poznań), Stanisław Kościółkowski i Wł. Dziwulski (Wilno), ks. O. Jacek Woroniecki (Lublin), dr Aleksander Maciesza (Płock).

⁹ Pierwszymi delegatami byli: H. Mościcki (MSZ) i S. Michałski (MWRiOP). W latach 1928–1931 delegatem MSZ był Marian Henzel, były radca a następnie *chargé d'affaires* poselstwa RP w Wiedniu (Archives UNESCO, Paryż, sygn. A.IV.28 (77),teczka osobowa Mariana Henzla). Jego następcą został Jan Fryling. W latach trzydziestych MWRiOP reprezentował radca Leopold Białobrzeski.

o przyznanie „subwencji”, załączając wykaz wydatków komisji na jej podstawową działalność¹⁰.

Karol Lutostański, mimo rozlicznych funkcji i zajęć zawodowych, był faktycznym animatorem działań PKMWI. Jak wspominał Zygmunt Nagórski, z tytułu swojej profesury i prezesury Kasy im. Mianowskiego oraz wielu odpowiedzialnych funkcji „nadawał się Lutostański szczególnie na głównego przedstawiciela Polski we współpracy intelektualnej, organizowanej w skali międzynarodowej pod auspicjami Ligi Narodów”. Zadanie to ułatwiały mu kontakty nawiązane z wieloma uczonymi w Szwajcarii podczas I wojny światowej, „duży takt i wyrobienie w obcowaniu z ludźmi oraz dobra znajomość języków”¹¹.

Lutostański wykazał inicjatywę w nawiązaniu przez PKMWI pierwszych kontaktów naukowych z innymi „komisjami narodowym”. 9 marca 1925 r. zwrócił się do sekretarza CICI o adresy istniejących „komisji narodowych” wraz z listami członków, aby rozpocząć z nimi bezpośrednią współpracę¹². Z opublikowanych w 1926 r. informacji wynikało, że PKMWI miała łączność z „komisjami narodowymi” i „biurami uniwersyteckimi” 25 krajów: Afryki Południowej, Australii, Austrii, Belgii, Boliwii, Brazylii, Bułgarii, Czechosłowacji, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Niemiec, Portugalii, Rumunii, Salwadoru, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Szwecji, Węgier, W. Brytanii i Włoch. Lutostański oceniał wyniki działań PKMWI w tym zakresie jako „bardzo pomyślne”¹³. Stosunkowo najlepiej układała się współpraca PKMWI z komisją szwajcarską, określana na forum międzynarodowym jako „modelowa” dla innych „komisji narodowych”¹⁴.

W 1926 r. prof. Lutostański, jako prezes PKMWI, był głównym organizatorem konferencji „komisji narodowych” w celu omówienia problemów dotyczących międzynarodowej współpracy intelektualnej, a zwłaszcza zapewnienia pomocy materialnej dla realizacji badań

¹⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), MWRiOP, t. 282, Pismo Lutostańskiego z 14 XI 1935 r., k. 62–63. W połowie lat trzydziestych PKMWI dysponowała sumą ok. 6 tys. zł rocznie otrzymywaną od MSZ, ale nie wystarczało to na pokrycie organizacyjnych potrzeb.

¹¹ Z. Nagórski, *Ludzie mojego czasu*, s. 150.

¹² LNA, SDN 1919–1927, 13C, R. 1063, pismo K. Lutostańskiego z 9 III 1925 r.

¹³ *Sprawozdanie XLV za rok 1926 Kasy im. Mianowskiego*, Warszawa 1926, s. 31; *Sprawozdanie czterdzieste siódme za rok 1928 Kasy im. Mianowskiego*, Warszawa 1928, s. 7.

¹⁴ BUW, nr akc. 160 t. 31, listy O. Haleckiego do Lutostańskiego z 29 lutego i 11 marca 1924 r. (ALN, SDN 1919–1927, C13, R. 1063, sprawozdanie z posiedzenia komisji szwajcarskiej z 8 marca 1924 r.).

naukowych¹⁵. Komisja, z finansowym poparciem MSZ, włączyła się w ten sposób do akcji podejmowanych przez Międzynarodowy Instytut Współpracy Intelktualnej (Institut International de Coopération Intellectuelle – IICI) w Paryżu, powołany z inicjatywy rządu francuskiego w 1925 r. pod auspicjami Ligi Narodów¹⁶.

Konferencja z udziałem przedstawicieli „komisji narodowych” z 11 państw (Austrii, Finlandii, Bułgarii, Czechosłowacji, Danii, Grecji, Polski, Rumunii, SHS, Szwajcarii, Węgier) i dyrektora IICI – Julienu Luchaire’a – obradowała w Warszawie w dniach 21–23 czerwca 1926 r. Polskę reprezentowali profesorowie K. Lutostański i I. Koschembahr-Łyskowski, były rektor Uniwersytetu Warszawskiego¹⁷. Przyjęto uchwałę dotyczącą zorganizowania pożyczki międzynarodowej przeznaczanej na cele rozwoju życia intelektualnego w „państwach dotkniętych kryzysem ekonomicznym”. Na wniosek delegacji PKMWI uczestnicy konferencji opowiedzieli się za utworzeniem stypendiów z części funduszu biura „pomocy intelektualnej” IICI¹⁸. Stypendyści byłiby wybierani spośród różnych krajów, a ich prace badawcze musiałyby mieć „pewne znaczenie międzynarodowe”. Wezwano „komisje narodowe” do zbadania możliwości utworzenia w ich krajach centrali przeznaczonej do ułatwienia zakupu wydawnictw naukowych po ulgowej cenie. Zjazd wezwał IICI, aby opracował zagadnienie zakupu i wymiany nie tylko wydawnictw, ale i aparatury naukowej¹⁹.

Lutostański dbał o upowszechnianie w kraju i za granicą informacji o udziale Polski w międzynarodowej współpracy intelektualnej.

¹⁵ Biblioteka Polska w Paryżu, Archiwum Zygmunta Lubicz-Zaleskiego (dalej BP AZ), rkp. B. II. t. 1, kopia pisma J. Luchaire’a, bez daty dziennej; BUW, OR Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 31, list O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 27 marca 1926 r.

¹⁶ Instytut szybko zdobył pozycję faktycznego kreatora międzynarodowej współpracy intelektualnej. W CI wydzielono siedem sekcji, odpowiadających różnym dziedzinom dotychczasowej aktywności CICI: spraw ogólnych, naukowych, uniwersyteckich, artystycznych, literackich, prawno-ekonomicznych i informacji. Działalność poszczególnych sekcji miała opierać się na ścisłej współpracy z „komisjami narodowymi”. Zob. J.-J. Renoliet, *L’Institut International de Cooperation Intellectuelle (1919–1940), Thèse de Doctorat sous la Direction de M. René Girault*, Université de Paris I, 20 novembre 1995, s. 89 i n.

¹⁷ W dyskusji wzięli udział: profesorowie: K. Żórawski, Cz. Białobrzęski, T. Brzeski, S. Kreutz z Uniwersytetu Jagiellońskiego, B. Dembiński i Z. Krygowski z Uniwersytetu Poznańskiego, S. Glixelli z Uniwersytetu Wileńskiego (członkowie-korespondenci PKMWI lub ich zastępcy) oraz J. Podoski, sekretarz PKMWI.

¹⁸ Archives UNESCO, IICI, Bête 492, Materiały powielone z obrad konferencji.

¹⁹ *Sprawozdanie XLV za rok 1926 z działalności Kasy Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki*, Warszawa 1926, s. 35–38.

Stanął na czele komisji, która przygotowała ekspozycję dorobku naukowego Polski na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu (16 maja–30 września 1929 r.). Wśród „wystawy nauki polskiej” była prezentowana działalność PKMWI na rzecz rozwoju kontaktów naukowych Polski z zagranicą, m. in. wymiany publikacji i informacji. Z przedstawionych danych wynikało, że za pośrednictwem PKMWI 250 uczonych i instytucji badawczych zagranicznych utrzymywało kontakt z polskimi naukowcami i placówkami naukowymi²⁰.

W liście do sekretarza CICI w lipcu 1931 r. Lutostański pisał, że celem PKMWI było – poprzez kontakt z ośrodkami zagranicznymi – „ułatwienie cudzoziemcom dostępu do nauki, sztuki i organizacji intelektualnej w Polsce”. Jednocześnie komisja dążyła do „polepszenia organizacji życia intelektualnego w Polsce”. Na zlecenie rządu RP lub organizacji państwowych przygotowywała opracowania dotyczące różnych zagadnień międzynarodowej współpracy intelektualnej. Za pośrednictwem prasy polskiej informowała opinię publiczną o współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów, o udziale w niej PKMWI i „komisji narodowych” innych krajów. Wykorzystywała „każdą okazję”, aby propagować w Polsce „ducha współpracy międzynarodowej” na niwie intelektualnej²¹.

W miarę rozwoju form współpracy intelektualnej pod auspicjami Ligi Narodów w ramach PKMWI powstawały nowe komisje i komitety. Lutostański był zazwyczaj inicjatorem ich powoływania, uczestniczył w ważniejszych posiedzeniach, niekiedy podejmował się obowiązku kierowania ich pracami. W latach 1924–1926 kierował „Wydziałem Uniwersyteckim” PKMWI, który zajmował się sprawami międzynarodowej współpracy uniwersyteckiej i wymiany studentów²². W 1927 r. był jednym z założycieli i wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Ochrony Prawa Autorskiego (PTOPA), które stało się autonomiczną strukturą PKMWI²³. Lutostański wyraził też zgodę, aby w ramach PKMWI pozostawał na zasadach autonomicznych Centralny Komitet Polskich Instytucji Nauk Politycznych (CKPINP) utworzony w 1929 r. Nie uległ jednak, mimo „dwukrotnych nalegań”

²⁰ *Sprawozdanie czterdzieste ósme Kasy im. Mianowskiego za rok 1929*, Warszawa 1929, s. 16–21.

²¹ LNA, SDN. 1928–1932. 5B. R. 2204, list Lutostańskiego z 10 lipca 1931 r. do sekretarza CICI.

²² *Sprawozdanie XLV za rok 1926...*, s. 38–42.

²³ Polskie Towarzystwo Ochrony Prawa Autorskiego. Statut. Warszawa 1927. Zenon Przesmycki (Miriam) jako prezes i K. Lutostański utrzymali swoje stanowiska w PTOPA do wybuchu wojny. Zob. *Commission Polonaise de Coopération Intellectuelle en 1937/38, présenté par Zbigniew Zaniewicki*, Varsovie 1938, s. 36–39.

ze strony MSZ, aby w 1937 r. objąć prezesurę CKPINP²⁴. Aktywnie uczestniczył w pracach Polskiej Komisji Międzynarodowej Korespondencji Szkolnej utworzonej 28 listopada 1932 r. i Podkomisji ds. Rewizji Podręczników Szkolnych powołanej 9 czerwca 1933 r., którym przewodniczył prof. Bogdan Nawroczyński. W grudniu 1935 r. Lutostański stanął na czele Komitetu Kursów Wakacyjnych o cywilizacji polskiej dla cudzoziemców. W roku następnym jego obowiązki przejął prof. Marceli Handelsman²⁵.

Lutostański angażował się w dyskusję na temat organizacji i zasad międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami Ligi Narodów. Był rzecznikiem niezależności i swobody działania „komisji narodowych”. Na zorganizowanej w Genewie przez CICI konferencji z udziałem delegacji 25 „komisji narodowych” (18–20 lipca 1929) dowodził, że powinny one funkcjonować według zasad dyktowanych warunkami i potrzebami intelektualnymi danego kraju. Ważne było to, aby każda „komisja narodowa” miała „niekwestionowany autorytet moralny”, zapewnione środki dla realizacji wytyczonych celów oraz „nieliczny” komitet wykonawczy. Lutostański podkreślał, że aktywność komisji zależy od nich samych a nie od zaleceń CICI. Komisje powinny mieć prawo nawiązywania bezpośrednich kontaktów zagranicznych w celu wymiany profesorów, studentów i publikacji oraz organizowania konferencji²⁶.

11 grudnia 1929 r. Lutostański przesłał sekretarzowi CICI memorandum PKMWI, w którym postulowano dokonanie zmian w systemie organizacji współpracy intelektualnej Ligi Narodów. Uznano za błędne „nadmierne organizowanie” współpracy, traktowanie jej w sposób „zbyt biurokratyczny i administracyjny”, co powodowało „zagubienie się” spraw w różnych organach specjalistycznych. Tracono zbyt wiele energii na formułowanie szeregu rezolucji i ustalanie procedury. Komisja uważała, że nie należy likwidować struktur już istniejących, a jedynie je zreformować; CICI powinna mieć stały „komitet wykonawczy”; opowiadała się za ożywieniem „bezpośredniej” współpracy pomiędzy uniwersytetami i uczonymi w skali międzynarodowej²⁷.

²⁴ AAN, MSZ, t. 1912, k. 509, kopia notatki bez tytułu i daty. Prezesami CKPINP byli kolejno: Zygmunt Cybichowski, Ludwik Ehrlich i Karol Bertoni.

²⁵ Z. Zaniewicz, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej na progu 1936 r.*, Warszawa 1935, s. 9.

²⁶ Archives UNESCO, Boîte 492. Réunion des Représentants des Commissions Nationales, 18–20 Juillet 1929; AMAE, Paris, SDN. vol. 1841, k. 157, SDN. C.I.C.I. Réunion des Représentants des Commissions Nationales de Coopération Intellectuelle, Procès-verbaux de la 2ème session, Genève 18 Juillet 1929.

²⁷ LNA, SDN 1928–1932, IICI, 5B, R. 2204, memorandum Lutostańskiego do sekretarza CICI z 11 grudnia 1929 r.

Opinie i postulaty innych „komisji narodowych” były podobne. Władze Ligi Narodów zdecydowały się na reorganizację systemu i zasad współpracy intelektualnej. Na mocy decyzji Rady i Zgromadzenia Ligi Narodów z 24 września 1931 r. powstała Organizacja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (Organisation de Coopération Intellectuelle Internationale – OCII), której przewodniczącym został prof. Gilbert Murray. Organizacja objęła wszystkie powstałe do tej pory w ramach Ligi Narodów instytucje współpracy umysłowej. Nadal CICI stanowiła organ doradczy Ligi, powiększony do 17 członków, mianowanych przez Radę Ligi na okres pięciu lat (mandat M. Skłodowskiej-Curie w CICI został przedłużony)²⁸. Tradycyjnie CICI miała zbierać się na coroczne narady, ale wybierała ze swego grona stały Komitet Wykonawczy, którego zadaniem było zapewnienie płynnej współpracy z IICI. Nowym dyrektorem IICI został Henri Bonnet²⁹.

Lutostański oceniał pozytywnie dokonane zmiany. Mianowicie odnotował poprawę stosunków PKMWI z IICI, bowiem „nowe kierownictwo Instytutu ustosunkowało się do spraw polskich bodaj z większym jeszcze ich zrozumieniem i przychylnością niż kierownictwo dawniejsze”. Będąc w Paryżu w maju 1933 r., odniósł wrażenie, że komisja polska, obok włoskiej, „jest uważana za jedną z najczynniejszych Komisji narodowych”. Także wyraził pogląd, że „Rola Komisji Polskiej i w ogóle udział Polski w pracach Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej na terenie Ligi Narodów nigdy nie były tak znaczące jak obecnie”³⁰.

W drugiej połowie lat trzydziestych PKMWI włączyła się do podjętej z inicjatywy CICI akcji rewizji podręczników szkolnych w celu wyeliminowania z nich treści, mogących prowokować kontrowersje i animozje pomiędzy narodami. K. Lutostański przywiązywał do tej sprawy duże znaczenie jako „bardzo dla interesów Polski ważnej”. Wspierał działania Podkomisji ds. rewizji podręczników szkolnych kierowanej przez prof. B. Nawroczyńskiego, zabiegając w MSZ o fi-

²⁸ Po śmierci Marii Skłodowskiej-Curie 4 lipca 1934 r. naukę polską w CICI reprezentował od maja 1935 r. Czesław Białobrzelski, profesor fizyki teoretycznej w Uniwersytecie Warszawskim, członek PKMWI („Coopération Intellectuelle”, Octobre–Novembre, 1936, n° 70, s. 31).

²⁹ Instytucjami wykonawczymi OCII były: 1) Sekcja współpracy intelektualnej w Sekretariacie Ligi Narodów, pełniąca funkcję sekretariatu całej organizacji; 2) Międzynarodowy Instytut Współpracy Intelektualnej w Paryżu; 3) Międzynarodowy Instytut Filmu Edukacyjnego w Rzymie; 4) „komisje narodowe” współpracy intelektualnej; 5) „komitety ekspertów” powoływane przez IICI.

³⁰ BP AZ, rkps. B II, t. III, protokół z posiedzenia PKMWI z 13 maja 1933 r. (kopia).

nansowe wsparcie i uzyskanie obcych podręczników poprzez polskie placówki dyplomatyczne.

Od października 1935 r. do marca 1937 r. Podkomisja zbadała ogółem 311 podręczników historii i geografii z kilku krajów i przesłała swoje uwagi do stosownych „komisji narodowych”³¹. Od nich uzyskała odpowiedzi, iż przedstawione przez stronę polską sugestie i spostrzeżenia zostaną przesłane autorom i wydawcom podręczników. Lutostański pisał do MSZ, że „fakt uznania Komisji naszej do wykazywania błędów i nieścisłości zawartych – w odniesieniu do Polski – w obcych podręcznikach szkolnych posiada niewątpliwą doniosłość”³². Komisja polska interweniowała także u autorów podręczników polskich, w których obce komisje wykryły „błędy, nieścisłości czy niewłaściwe oświetlenia faktów dziejowych”. „Sądzimy – pisał Lutostański – iż to wyjść może tylko na korzyść naszym podręcznikom szkolnym”³³.

W marcu 1937 r. Lutostański pisał do Wydziału Organizacji Międzynarodowych MSZ, wskazując na znaczenie dotychczasowych prac Podkomisji ds. Rewizji Podręczników Szkolnych. Z ustaleń Podkomisji wynikało, że w podręcznikach obcych geografii i historii pisano na temat Polski niewiele i błędnie. Brak Polski na mapach Europy w okresie zaborów spowodował, iż zniknęła ona także z przedwojennych podręczników geografii i „obecnie podawane o niej wiadomości są często nieścisłe, lub wręcz fałszywe”. Lutostański podkreślał, że „Nieobecność Polski – jako zorganizowanego Państwa – w historii Europy XIX w. doprowadziła do tego, iż w podręcznikach historii poprzestano na zajmowaniu się Polską tylko przy omawianiu rozrostu terytorialnego Rosji, Prus i Austrii, mówiono więc o epoce, której raczej wstydzić, niż którą szczycić się możemy. Walki Polski o wyzwolenie traktowane są dziś w podręcznikach obcych jako sprawy wewnętrzne Rosji”³⁴.

W maju 1937 r. Lutostański został poproszony przez IICI o przygotowanie referatu na kolejną konferencję „komisji narodowych”, która miała obradować na temat „roli współpracy intelektualnej

³¹ Obok 147 podręczników niemieckich oceniono podręczniki francuskie, angielskie, łotewskie, czechosłowackie i portugalskie. Swoje uwagi komisja wysłała do „komisji narodowych” Francji, W. Brytanii, Łotwy, Czechosłowacji i Portugalii (AAN, MSZ, t. 1915, pismo K. Lutostańskiego do MSZ z 24 marca 1937 r., k. 137).

³² AAN, MSZ, t. 1915, k. 136, pismo K. Lutostańskiego z 25 marca 1937 r.; Z. Zaniewicki, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej na progu 1936 r.*, Warszawa grudzień 1935, s. 8.

³³ AAN, MSZ, t. 1915, k. 138, pismo Lutostańskiego do MSZ z 24 marca 1937 r.

³⁴ AAN, MSZ, t. 1915, k. 139, pismo K. Lutostańskiego do Wydziału Organizacji Międzynarodowych MSZ z 24 marca 1937 r.

w organizacji współczesnego świata". Prezes PKMWI miał wygłosić referat o roli „komisji narodowej” jako czynnika życia intelektualnego narodowego³⁵. Organizacja wybrała Lutostańskiego na referenta, uznając, że kierowana przez niego PKMWI „była zawsze uważana za komisję modelową” i „dała przykład wielkiej aktywności międzynarodowej podpartej działaniem odpowiadającym potrzebom wewnętrznym kraju”³⁶.

Konferencja „komisji narodowych” współpracy intelektualnej z 37 krajów odbyła się w Paryżu 5–9 lipca 1937 r.³⁷ Prezes PKMWI wygłosił zamówiony referat 7 lipca. Stwierdził, że w działalności „komisji narodowych” współpracy intelektualnej nie jest możliwe rozdzielenie jej „funkcji narodowych i międzynarodowych”, ponieważ są ściśle powiązane. Działania komisji muszą promować zarówno narodową, jak i międzynarodową kulturę w sposób harmonijny, co – zdaniem referenta – było zasadniczym czynnikiem współczesnej cywilizacji. Komisje mogą stać się „czysto narodowymi” organami, jeśli będą traktowały współpracę międzynarodową wyłącznie jako „sprawę politycznej propagandy” lub mogą stać się „wyłącznie międzynarodowymi”, jeśli zaniedbają kontakt z życiem intelektualnym ich własnych krajów. Podając przykład PKMWI Lutostański podkreślił, że jej dotychczasowa działalność była inspirowana zarówno przez Ligę Narodów, jak i własne inicjatywy bądź instytucji z Komisją współpracujących.

Prezes PKMWI przedstawił „wnioski”, wynikające z doświadczeń PKMWI, zastrzegając, że nie mają ani oryginalnego, ani uniwersalnego charakteru. Podkreślił, że „komisje narodowe” powinny wypełniać zarówno zadania współpracy międzynarodowej, jak i swoje własne, dyktowane potrzebami intelektualnymi kraju. Inicjatywa międzynarodowa, „rozważona z narodowego punktu widzenia”, powinna być w odpowiedni sposób przyjęta i realizowana we własnym kraju. Na „komisjach narodowych”, wspólnie z władzami państwowymi, ciążył obowiązek określania i zawierania dwustronnych bądź regionalnych układów o współpracy intelektualnej. Jednocześnie „komisje narodowe” powinny pozostać wierne zasadom Ligi Narodów, ideom „rozbrojenia moralnego” i poszanowania godności każdego narodu; powinny wzbudzać zaufanie do współpracy międzynarodowej, umacniać we własnym kraju poszanowanie dla „cywili-

³⁵ LNA, SDN, 1933–1947, IICI, 5B, R. 4035, list J. D. Montenacha do Lutostańskiego z 12 maja 1937 r.

³⁶ *Ibidem*, list D. Montenacha do T. Komarnickiego z 21 maja 1937 r.

³⁷ Delegację polską pod przewodnictwem K. Lutostańskiego stanowili: prof. Cz. Białobrzeski, prof. S. Pieńkowski i Z. Zaniewicki (sekretarz PKMWI).

zacyjnych misji” innych narodów podejmowanych dla wspólnego dobra ludzkości. Lutostański podkreślił, że „komisje narodowe” muszą funkcjonować ponad „politycznymi nieporozumieniami i napięciami” zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i zagranicznych. W środowisku intelektualistów taka postawa była „oczywistym faktem”, co pozwalało mieć nadzieję, że nieporozumienia narosłe pomiędzy narodami w innych „sferach walki o egzystencję” mogą być podobnie rozwiązane. Działalność „komisji narodowych” utrzymujących równowagę pomiędzy ich dwiema głównymi funkcjami – „narodową i międzynarodową” – stanowić będzie konstruktywny przyczynek w kierunku „postępu współczesnej cywilizacji”³⁸.

Wystąpienie prof. Lutostańskiego, utrzymane w bardzo wyważonym tonie, nawiązywało do generalnej linii polityki polskiej w dziedzinie międzynarodowej współpracy intelektualnej. Podkreślało rolę „komisji narodowych” w promowaniu zarówno dwustronnej i regionalnej, jak i międzynarodowej współpracy intelektualnej w systemie Ligi Narodów³⁹. Wyznaczało „komisjom narodowym” ważne zadanie kształtowania pokojowej atmosfery w międzypaństwowych stosunkach intelektualnych, co mogło rzutować pozytywnie także na ich sferę polityczną.

W przyjętej przez konferencję paryską rezolucji podkreślono swobodę i różnorodność działania „komisji narodowych”. Zaznaczono, że ich struktura organizacyjna i zasady funkcjonowania nie mogą być poddane żadnym rygorystycznym przepisom. Uznano, że niezależnie od tego, czy „komisja narodowa” ma charakter oficjalny lub nie, istotne dla jej działalności jest utrzymanie ścisłego kontaktu z „władzami publicznymi” i uzyskanie moralnego i materialnego poparcia ze strony rządu.

Przyjęte przez konferencję paryską rezolucje nie tyle wyznaczały nowe cele „komisjom narodowym” w OCII, co potwierdzały stan faktyczny ich roli i znaczenia. „Komisje narodowe” były coraz bardziej niezależne w swym działaniu od zaleceń płynących z Genewy i Paryża. Lutostański zwracał na to uwagę MWRiOP pisząc 7 września 1937 r., że „wobec przesuwania się stopniowo punktu ciężkości współpracy intelektualnej z Komisji Międzynarodowej w Genewie i Instytutu w Paryżu na poszczególne komisje narodowe, Komisja Polska musi dbać o to, by nie utracić swej dobrej opinii”⁴⁰.

³⁸ LNA, SDN, 1933–1947, I ICI, 5B, R. 4036. Proceedings of the Second General Conference of National Committees on Intellectual Co-operation, Paris, July 5th–9th, 1937, p. 45–48; C.I.C.I./C.N/ 2ème session, P.V.6; AAN, MSZ, t. 1910, Sprawozdanie ze Zjazdu Komisji Narodowych Współpracy Intelektualnej, k. 134–135.

³⁹ Zob. A. M. Brzeziński, *op. cit.*, s. 43.

⁴⁰ AAN, MSZ, t. 1910, k. 131–132.

W 1938 r. współpraca Polski z Ligą Narodów, skompromitowana indolencją wobec aktów agresji państw totalitarnych, praktycznie zamarła. Jesienią 1938 r. zlikwidowano Delegację RP przy Lidze Narodów. Kierownictwo MSZ uznało, że Liga Narodów stała się instytucją bezużyteczną z punktu widzenia międzynarodowych interesów Polski⁴¹. W tej sytuacji również PKMWI nie miała już do odegrania w Genewie żadnej roli.

Wybuch II wojny światowej sparaliżował działalność PKMWI. Śmierć Karola Lutostańskiego 1 października 1939 r. w wyniku odniesionego obrażenia od odłamku pocisku w czasie oblężenia Warszawy (25 września) można uznać za symboliczne zamknięcie działalności PKMWI⁴². Kierownictwo PKMWI przejął prof. Czesław Białobrzewski, ale los Komisji w zajętej przez Niemców Warszawie był przesądzony. Co prawda, okupant zezwolił na bardzo ograniczoną działalność Kasy im. Mianowskiego, ale biuro PKMWI w Pałacu Staszica zostało przez Niemców zlikwidowane w listopadzie 1939 r.

Karol Lutostański zapisał się w historii jako jeden z głównych animatorów i realizatorów udziału Polski w systemie międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami Ligi Narodów. W Warszawie i w Paryżu z szacunkiem i uznaniem wspominano o jego dokonaniach w tej dziedzinie⁴³.

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI

Karol Lutostański – President of the Polish Commission of International Intellectual Cooperation (1924–1939)

Polish Commission of International Intellectual Cooperation (PCIIIC), established in 1924, comprised one of the elements of the organizational structure of the

⁴¹ Zob. *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 52.

⁴² Z. Zaniewicki napisał, że K. Lutostański „zginął od małego odłamka pocisku” gdyż lekarzom nie udało się zatamować krwi „z powodu cukrzycy” (*Na pobojuwisku, 1945–1950*, Londyn 1988, s. 41).

⁴³ Na początku 1946 r. J. J. Mayoux, dyrektor IICI, w liście do Czesława Białobrzewskiego napisał o K. Lutostańskim: „Nous n'oublions jamais la contribution qu'il a apportée à notre oeuvre. [...] Il restera pour nous l'exemple d'un grand juriste et d'un Président de la Commission, attaché plus à son idéal qu'à sa vie même” (Archives UNESCO, IICI, K.IV.27).

international intellectual cooperation within the League of Nations. Karol Lutostański (1880–1939), the Professor of Civil Law at Warsaw University, despite many public and State functions as well as professional work, was the real creator PCIIC and her activity during fifteen years. In 1926, owing to Lutostański initiative, PCIIC come into contact with „national commissions” intellectual cooperation from 25 countries. Lutostański was the founder or an initiator of several specialistic sub-commissions and committees within PCIIC. He attached great importance to publicity Polish participation in the international intellectual cooperation in Poland and abroad. Lutostański took part in the discussion and conferences concerning organizational structure and principles of international intellectual cooperation within League of Nations. He was an advocate of independence and free activity „national commissions” intellectual cooperation in accordance with the peaceful principles of the League of Nations.